

Tussen leden en toeschouwers

Een studie naar de dalende ledenaantallen bij de Partij van de Arbeid

Remy Storm
r.storm@umail.leidenuniv.nl
s1169580

Master Political Science
Thesis seminar
Begeleider: Dr. G.H. Waling
Tweede lezer: Prof.dr. R.A. Boin

06-06-2017
9947 woorden

Inhoudsopgave

1. Introductie	3
2. Theoretisch kader	5
2.1. Toeschouwersdemocratie	5
2.2. Partijtypen.....	7
3. Methoden.....	9
4. Analyse.....	10
4.1 Kiezen van vertegenwoordigers	12
4.2 Vrijheid van de publieke opinie.....	14
4.3 Gedeeltelijke autonomie van vertegenwoordigers.....	17
4.4 Discussiestrijd.....	19
5. Conclusie.....	23
Bibliografie.....	26

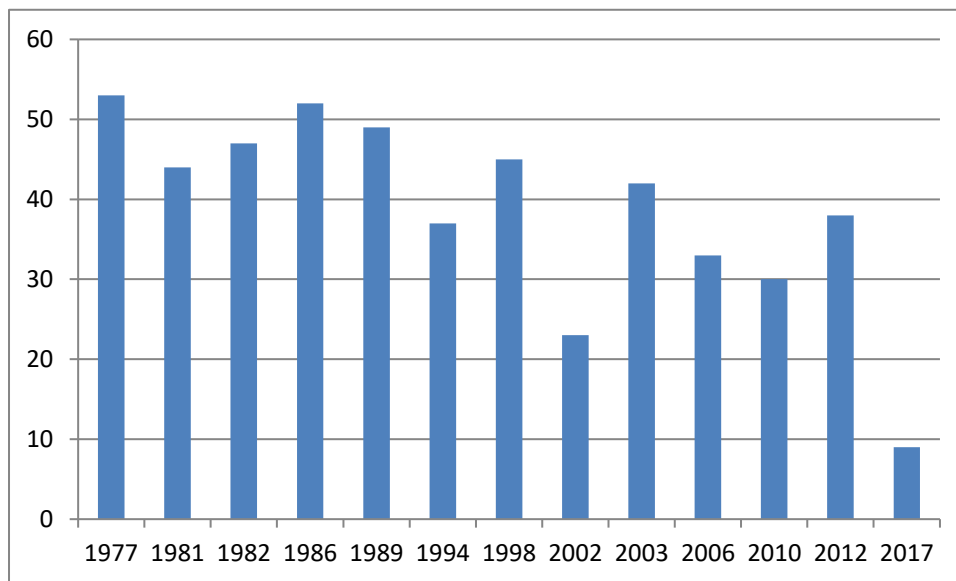
1. Introductie

De trend van dalende ledenaantallen bij Nederlandse politieke partijen heeft bij zowel academici als het electoraat aandacht kunnen genieten (Niemantsverdriet 2015; Parlement & Politiek 2016). Partijen zouden kiezers niet meer kunnen aantrekken, iets wat de partijdemocratie zou ondermijnen. Ook de Eurobarometer, in opdracht van de Europese Commissie, doet een duit in het zakje: slechts een derde van de Nederlandse respondenten verklaarde vertrouwen te hebben in Nederlandse politieke partijen terwijl bijna 80% van hen wel tevreden zijn over de Nederlandse democratie (2015). Partijen hebben leden echter wel nodig. Leden dragen onder andere bij aan de financiering van partijactiviteiten, zij kandideren zich en zij dragen bij aan de interne besluitvorming van de partij (Koole & Voerman 1986; Thomassen & Andeweg 2011). Wanneer een partij zich organisatorisch berust op leden om haar kandidaten te werven, wordt de partij geschaad bij het wegvallen van deze leden. Politieke partijen lijken dan tevens (een deel van) hun draagvlak, functie-uitoefening en legitimiteit in de samenleving te verliezen aangezien leden een partij in de meeste gevallen een bron van legitimiteit geven (Gauja 2015).

Hiertegenover staat het opvallende feit dat een recordaantal partijen meedeed aan de laatste Tweede Kamerverkiezingen. Burgers die de huidige partijen niet voldoende vinden corresponderen met hun eigen ideeën gebruiken politieke partijen nog steeds als vehikel tot politieke macht. Gezien het dalende vertrouwen in partijen en het dalende percentage burgers dat zich met een lidmaatschap aan een partij verbindt zou men kunnen verwachten dat deze burgers het oprichten van een nieuwe partij ook zouden schuwen en dat buitenparlementaire routes populairder zouden worden. Daarentegen zijn grootschalige, frequente protesten uitgebleven en zijn belangenorganisaties ook niet structureel veel machtiger geworden. De constatering dat mogelijke alternatieven voor politieke partijen ondanks het dalende vertrouwen niet duidelijk populairder worden, lijkt tegenstrijdig.

Binnen Nederland is het meest recente voorbeeld van een partij met nieuwswaardige dalende leden- en zetelaantallen de Partij van de Arbeid (PvdA). Toen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 een historisch verlies van 29 zetels werd geleden pleitte partijvoorzitter Spekman enkele dagen later, bij de ledenvergadering van 18 maart, voor een reorganisatie van het partijbureau en zijn eigen vertrek om de partij te doen herstellen.

Grafiek 1 – Aantal zetels PvdA sinds 1977

Bron: <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1>

Dit historische verlies schetst een scherp contrast met de afgelopen decennia waarin de PvdA zich profileerde als brede volkspartij. Dit profiel leverde haar geruime tijd electoraal succes op, maar lijkt nu achterhaald. Deze veranderlijke aard maakt de partij een zichtbaar slachtoffer van de mogelijke veranderingen in de Nederlandse samenleving. Het is hierom interessant om juist bij de PvdA te bekijken hoe zij haar leden heeft verloren. Wat is de oorzaak van de structureel dalende ledenaantallen bij de Partij van de Arbeid?

Een mogelijk antwoord hierop is dat de PvdA in haar veranderingen niet adequaat heeft gereageerd op de problemen die zij ondervond. Volgens Jos de Beus (2002) is de Nederlandse democratie veranderd op enkele punten, waaronder de relatie tussen burgers en partijen en de rol van de partijleider. De problemen van de partij worden niet verholpen wanneer haar reactie niet op de juiste verandering is gericht. De problemen die zijn blijven voortbestaan veroorzaken dan de structureel dalende ledenaantallen.

Als dit antwoord waar blijkt te zijn, kan dit inhouden dat de PvdA - en waarschijnlijk ook de andere ledenverliezende partijen - een aanvullende overweging, gericht op de veranderingen zoals geconstateerd door De Beus, kan opnemen bij toekomstige interne onderzoeken. Dit kan resulteren in partijen die in grotere mate burgers weten te werven als leden doordat zij beter inspelen op dat wat verandert. Dit zou het vertrouwen onder burgers in partijen kunnen vergroten en hun legitimiteit verstevigen. Daarnaast kan dit onderzoek bijdragen aan de literatuur omtrent deze veranderingen in de Nederlandse democratie door

een casusstudie naar de veranderingen binnen een specifieke partij te doen tijdens een verschuiving naar een toeschouwersdemocratie.

2. Theoretisch kader

De trend van dalende ledenaantallen is een fenomeen dat zich voordoet over het gehele politieke spectrum en ook in andere West-Europese staten (Van Biezen, Mair & Poguntke 2012). Burgers lijken niet langer een partij te kiezen waaraan zij zich lange tijd binden, hetgeen ook blijkt uit de toenemende aantallen zwevende kiezers (Mair 2008). Deze veranderingen betekenen niet alleen dat partijen zich ontwikkelen, maar ook de kiezers zelf. Het eerdergenoemde lage vertrouwen van kiezers in partijen zou hiermee te maken kunnen hebben en zelfs gevolgen kunnen hebben voor het democratische systeem.

Volgens Manin (1997), en daarop voortbouwend De Beus (2002), is hiervan sprake. Manin stelt dat het dalende vertrouwen van burgers en de wegebbende bereidheid om een partij trouw te blijven de aard van de representatieve democratie verandert. Wanneer kiezers zich steeds minder binden aan partijen en in mindere mate aandacht hebben voor de inhoud van partijprogramma's kan ook de mate waarmee partijen leden daadwerkelijk representeren in twijfel worden getrokken. Dit verschil in de relatie tussen partijen en burgers is dermate groot dat er zelfs gesproken kan worden over een nieuwe vorm van democratie. Het beeld van leden is dat zij de ideologie van een partij steunen en dat zij over een langere periode aangesloten willen zijn. Wanneer het systeem waarbinnen zij zich begeven verandert, kunnen deze verwachtingen achterhaald blijken. Het dalen van het aantal leden kan dus een teken zijn dat deze relatie minder sterk is geworden.

2.1 Toeschouwersdemocratie

Manin stelt dat representativiteit verandert naar een vorm waarin deze relatie inderdaad minder sterk is geworden. In plaats van de partijdemocratie is nu sprake van een *audience democracy*, een toeschouwersdemocratie (Manin 1997; Dijkstra 2002; Becker & Cuperus 2004; Van Praag 2013). In deze democratievorm zijn kiezers in grotere mate een publiek dat reageert op hetgeen de politici via media zeggen. Dit zijn tijdens campagnes vooral de lijsttrekkers. Deze lijsttrekkers worden vervolgens, doordat zij de belangrijkste bron van standpunten zijn, spreekbuizen voor de partij zonder dat de partij(ideologie) (in de ogen van

het publiek) iets toevoegt. Zolang lijsttrekkers het goed doen in uitgezonden debatten kunnen zij het electoraat overtuigen. Het beeld dat de kiezers ontvangen is dominant.

Om de toeschouwersdemocratie duidelijker af te bakenen maakt Manin eerst de vergelijking tussen de partijdemocratie en het "parliamentarianism" op basis van vier dimensies: het kiezen van vertegenwoordigers, de vrijheid van de publieke opinie, de gedeeltelijk autonomie van vertegenwoordigers en de discussiestrijd (1997). In dit onderzoek zal vooral het verschil tussen de partijdemocratie en de toeschouwersdemocratie worden belicht aangezien het parliamentarianism, gebaseerd op partijloze vertegenwoordigers met individuele standpunten en gekozen op basis van vertrouwen, niet relevant is voor het analyseren van de rol van partijen. Desondanks zijn alle drie democratietypen ideaaltypes die de wijze van representatie van burgers in de politiek beschrijven waarbinnen vooral de transformatie van de ene naar de andere vorm relevant is.

Het kiezen van vertegenwoordigers in de partijdemocratie gebeurt op basis van de band tussen de partij en de groep die deze partij vertegenwoordigt. Een kandidaat moet loyaal zijn aan de partij door ervaring op te doen in politieke en organisatorische functies. Een kandidaat is geschikt wanneer hij de achterban kan aantonen dat hij de vaardigheden beheerst en kennis heeft om de achterban van de partij te representeren. In de toeschouwersdemocratie is een belangrijkere rol weggelegd voor de persoonlijkheid van de kandidaat (Van Santen & Van Zoonen 2009). De kandidaat moet bekwaam overkomen en de kiezer overtuigen dat hij als persoon de juiste is om op te stemmen. De media spelen hierin een belangrijke rol doordat zij tussen kiezer en kandidaat in staan en bepalen wat zij over de kandidaat zullen berichten (Manin 1997). De wijze waarop iemand in beeld wordt gebracht is uitermate belangrijk. Dit is bekend bij de kandidaten die hier vervolgens ook op inspelen, wat bijvoorbeeld de mening van kiezers over de oprechtheid van een kandidaat kan beïnvloeden.

Onafhankelijke media zijn binnen de toeschouwersdemocratie van groot belang. Televisie en kranten zouden bijvoorbeeld niet gebonden moeten zijn aan een partij en grotendeels politiek neutraal moeten zijn. De wijze waarop media het nieuws framen is hierdoor ook homogener dan dat dit is in de partijdemocratie, waar media een verbondenheid met partijen hebben en hiermee ook de frames van de partij overnemen (Manin 1997). De individuele consument van een medium kan binnen een partijdemocratie minder vrij zijn mening vormen, doordat de onderwerpen gekoppeld zijn aan partijstandpunten. De vrijheid van de publieke opinie is dus groter binnen de toeschouwersdemocratie doordat media de burger in grotere mate informeren zonder bewust te sturen naar een bepaalde interpretatie van het nieuws (Manin 1997: 228-231) Dit resulteert in een grotere afstand tussen de

partijstandpunten en de opvattingen van de leden. De kans is immers groter dat zij door deze nieuwe informatiestromen bepaalde standpunten zullen aanpassen en daarmee minder van de partijstandpunten overnemen.

De gedeeltelijke autonomie van vertegenwoordigers betreft de manier waarop vertegenwoordigers zich proberen te laten kiezen. De toeschouwersdemocratie benadrukt de beeldvorming van een kandidaat (Manin 1997). In de competitie van verkiezingen wordt getracht een eigen beeld met verhaal aan een bepaald onderwerp te koppelen. Wanneer dit imago aanslaat bij kiezers kan hierop campagne gevoerd worden. Daarentegen is bijpassend beleid minder rigide vooraf verantwoord, hetgeen resulteert in meer bewegingsvrijheid voor de verkozen vertegenwoordiger. De vertegenwoordiger kan met meer zelfstandigheid ten opzichte van de partij beslissen, doordat zijn imago hem als goede leider neerzet. Binnen de partijdemocratie is een standpunt dieper verworven met de ideologie van de partij. Dit verhindert een kandidaat om beleid ver te doen afwijken van de partijideologie en de daarbij horende standpunten, aangezien de leden deze ook eigen hebben gemaakt en zich hiermee identificeren (Manin 1997).

De discussiestrijd, "trial by discussion" in de originele tekst, is de wijze waarop vertegenwoordigers hun standpunten vormen (Manin 1997). Voorheen werden standpunten voornamelijk gevormd door debatten binnen partijcommissies waarbinnen de ideologie de leidraad was voor het vormen van een standpunt voor een beleidsvraagstuk. Dit is verschoven naar het opstellen van standpunten op basis van de publieke discussie en de potentie die een bepaald standpunt heeft bij zwevende kiezers. Het beste electorale aanbod zal de meeste stemmen vergaren en hierop wordt ingespeeld door de partij. De media kan hierin een grote rol spelen doordat zij kiezen over welke standpunten zij schrijven en daarmee het publieke debat sturen.

2.2 Partijtypen

De transitie van de partijdemocratie naar de toeschouwersdemocratie is geen losstaand fenomeen. De transitie van politieke partijen is hieraan verbonden. Politieke partijen zijn zelf ook in te delen in enkele categorieën die houvast bieden om de interne acties van de partijen te interpreteren, op basis van de relatie tussen de burgers en de partij (Krouwel 2012).

De massapartij is een partij waarbij een bepaalde groep van de maatschappij wordt gerepresenteerd (Sartori 2005). De partijideologie is gespecificeerd op deze groep en haar belangen. Deze partij won aan populariteit door het algemeen kiesrecht waarmee vele extra

kiezers zich ideologisch konden verenigen. De massapartij staat middenin de maatschappij als vehikel om de belangen van deze groep te aggregeren (Katz & Mair 1995). Bij massapartijen zijn leden om deze reden belangrijk: zij vormen de groep voor wie de partij handelt.

Het contrast met de catch-all partij is dat deze in mindere mate vanuit de maatschappij komt en eerder als een actor tussen de staat en maatschappij in staat (Krouwel 2012: 19-22). Wel worden leden nog steeds als belangrijke legitimering voor de partij gezien, maar zij zijn minder van belang in het vormgeven van de partij. Catch-all partijen trachten zich qua standpunten zo te positioneren dat zij zoveel mogelijk stemmen weten te trekken binnen de limieten van hun ideologie. Zo zal een socialistische partij niet volledig liberaal worden wanneer hier meer stemmen te winnen vallen, maar toenaderingen naar het liberalisme ten koste van socialistische principes zullen zeker gemaakt worden.

De laatste partijsoort in deze categorisering is de kartelpartij. De kartelpartij is in grotere mate een partij die dient als organisatie om macht te vergaren voor professionele politici. Zij focussen zich meer op kiezers in plaats van leden trekken (Katz & Mair 1995). Het zijn partijen “die als electorale ondernemers op een kiezersmarkt er op uit waren zoveel kiezers te winnen zonder hen in een partij te integreren of hen door middel van een uitgesproken ideologie aan zich te binden” (Koole 2001: 48). Leden zijn daarom, vergeleken met de massapartij, aanzienlijk minder belangrijk voor de legitimiteit van partijstandpunten.

Katz & Mair (1995) beschrijven net als Manin (1997) de verhouding tussen de partijen en kiezers en hiermee beschrijven beide studies de wijze waarop representatie werkt. De representatiewijze van de partijdemocratie kent grote overeenkomsten met die van de massapartij doordat deze beide de logica van de eerdere types transformeren naar de situatie onder algemeen kiesrecht. Partijen kregen grote aantallen leden door al deze nieuwe kiezers die zich aansloten bij de partij die hun groep het best leek te vertegenwoordigen. Doordat deze partijidentiteit niet veel veranderingen onderging waren de partijkeuzes stabiel. De kartelpartij en de catch-all partij vallen theoretisch beide onder dezelfde logica van de toeschouwersdemocratie gezien de veranderlijkheid van partijkeuzes van kiezers en het grote bereik dat partijen trachten te creëren. Kiezers zijn niet langer op basis van hun sociaaleconomische identiteit stug aan een partij verbonden, waardoor partijen niet langer kiezers kunnen trekken door (uitsluitend) hieraan te appelleren. Een belangrijke kanttekening is dat de kartelpartij weinig voorkomt in Europese democratieën (Krouwel 2012: 272-274).

Deze overeenkomsten tussen democratietypen en partijsoorten op basis van de representatiewijze betekenen echter niet dat zij gelijk te schakelen zijn, aangezien een partij bewegingsvrijheid heeft om een andere stijl aan te nemen en niet hoeft te berusten in de

partijsoort die 'bij het systeem past'. Manin beschrijft een verandering van systemen waarbinnen partijen handelen en dit onderzoek kijkt vooral naar de vier dimensies waarmee hij dat doet. Door dit aan te vullen met de partijtypes kunnen de partijen zelf ook duidelijker gecategoriseerd worden. De ontwikkeling van de relatie tussen burger en partij wordt op deze manier vanuit zowel de veranderingen in het systeem als de veranderingen in de partij belicht en kan hierdoor scherper worden geanalyseerd dan wanneer deze koppeling niet was gemaakt.

3. Methodes

De keuze voor een enkele partij als casus in plaats van bijvoorbeeld een vergelijkende studie tussen Nederlandse partijen of tussen sociaaldemocratische partijen uit andere West-Europese landen, maakt het mogelijk om juist te verdiepen op de veranderingen binnen deze partij. Een vergelijkend onderzoek had minder ruimte kunnen spenderen aan een verkenning met de focus op de historische ontwikkelingen van de enkele casus en de mate waarin deze partijen corresponderen met de theorie van Manin.

Het onderzoek bestaat uit een historische analyse waarbij discoursanalyse van onder andere partijdocumenten, zoals commissierapporten, als bronnen zullen worden gebruikt. Deze bronnen geven een beeld van de veranderingen die de PvdA in ieder van de vier door Manin gehanteerde dimensies (zie Manin 1997: 235) heeft doorgemaakt.

Het vaststellen van een kader waarbinnen de partij wordt geanalyseerd is gedaan op basis van de ledenaantallen zelf. Om de oorzaken van de daling te vinden is gekozen om vanaf de laatste piek in leden tot de hedendaagse situatie te werken. De laatste piek vond plaats in 1978, het jaar na het kabinet Den Uyl en het jaar nadat de PvdA tien zetels had gewonnen. Met deze periode van succes als startpunt zal parallel aan de dalende leden- en zetelaantallen duidelijk moeten worden welke veranderingen zich hebben voorgedaan en hoe deze zich tot de theorie verhouden.

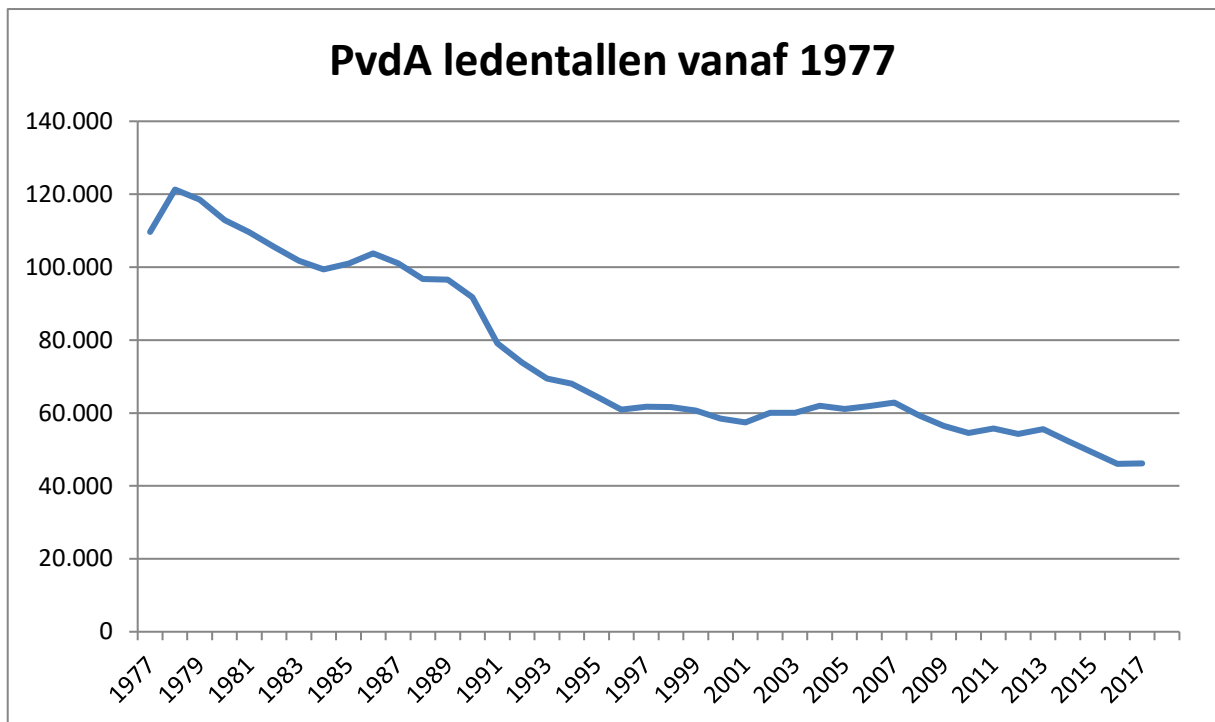
4. Analyse

De PvdA is in 1946 opgericht met het doel een Doorbraak van de zuilen te bewerkstelligen. Een aantal katholieken sloot zich bij de voormalige Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) aan om voorbij te gaan aan de confessionele scheidslijn in de maatschappij. Hoewel de PvdA bleef bestaan was het niet tot de jaren zestig dat de ontzuiling in Nederland doorgang vond.

De ontzuiling van de Nederlandse maatschappij werd electoraal duidelijk in 1967 toen 15 van de 150 zetels onverwachts verschoven. Dit aantal nam de daarop volgende verkiezingen toe en luidde een tijdperk in van continue verschuivingen die gedurende de verzuiling ongekend waren (Verhoeven 2004). Waar eerst verkiezingen nog als informele volkstellingen werden beschouwd begon nu het politieke klimaat waarin elke partij in potentie kiezers kon halen onder een electoraat dat niet meer blindelings koos. Zoals gelovigen in minder massale aantallen naar kerkdiensten gingen waren burgers in vele onderdelen van hun sociale leven zich vrijer gaan bewegen ten opzichte van de organisaties die hun levens voorheen regisseerden. Deze individualisering heeft zich voortgezet tot het huidige politieke landschap waarin deze verzuilde condities niet langer nuttig zijn om het politieke landschap mee te begrijpen (Lijphart 2007).

1977 was voor de PvdA een jaar met grote electorale winst van tien zetels. Zij was dit jaar en in 1982 de grootste partij van het land onder Joop Den Uyl. Het succes van deze verkiezingen wordt veelal toegeschreven aan de polarisatiestrategie. Deze hield in dat zij zich sterk afzette tegen de confessionele partijen met een linkser verhaal, met het doel om een gedeelte van het confessionele electoraat weg te lokken (Van Praag 2016). Ook het ledenaantal dat al geruime tijd daalde kende het volgende jaar een piek met een toename van duizenden leden: 121.274 burgers waren lid in 1978. Dit was het hoogste aantal leden sinds 1967 toen de partij 130.960 leden had en tot op heden is het succes van 1978 niet geëvenaard (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2017).

Grafiek 2 - PvdA ledenaantallen vanaf 1977

Bron: <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/content/pvda-ledentallen-jaar-1946>

Dit succes gaf echter geen reden tot feest. De PvdA nam niet deel aan het kabinet met het Christen-Democratisch Appèl (CDA) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) dat uit deze verkiezingen voortkwamen. Acht jaar later kon de PvdA wel meeregeren in kabinet Lubbers-III. Tegen deze tijd was Den Uyl opgevolgd door Wim Kok. Kok werd in dit kabinet minister van Financiën en leidde zelf de twee daarop volgende kabinetten. Den Uyl en Kok zijn tevens de enige PvdA-leiders na Willem Drees (in de jaren veertig en vijftig) die een kabinet hebben geleid. Tegelijkertijd was het aantal leden onder Kok in 1996 nog maar de helft (60.907) van wat dit op het hoogtepunt onder Den Uyl was (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2017).

Na Wim Kok was een korte periode Ad Melkert de aangewezen leider van de PvdA. Door tegenvallende resultaten werd hij vrij rap opgevolgd door Wouter Bos. Bos was de eerste verkozen lijsttrekker van de PvdA via een intern referendum. Hij wist de PvdA weer vlak achter het CDA te krijgen met 42 zetels in 2003. De ledenaantallen stegen in dit jaar zelfs naar het niveau van 1999: 60.062 (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2017). Hij is tevens vicepremier geweest in kabinet Balkenende-IV, maar had toen wel een verlies van negen zetels. Zijn opvolger Job Cohen wist ook niet de grootste te worden maar kwam wel op een zetel afstand van de VVD. De hoeveelheid leden was inmiddels afgenomen

met bijna 10% tot 54.504 (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2017). Binnen twee jaar gaf Cohen de beurt aan zijn opvolger Samson, onder wie de partij wederom op de tweede plek eindigde. Zij konden in kabinet Rutte-II meeregeren. De hierop volgende verkiezingen werd hiervoor echter geen dank door het electoraat verleend. De PvdA zakte van 38 naar negen zetels onder Lodewijk Asscher die als vicepremier nu verkozen was. Ook qua leden kent de partij barre tijden onder Lodewijk Asscher: de PvdA kent nog 46.045 leden anno 2017 (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2017).

4.1 Kiezen van vertegenwoordigers

Den Uyl was voor zijn politiek leiderschap van de PvdA actief bij politieke jongerenverenigingen en hij was veertien jaar directeur van het wetenschappelijk bureau van de partij: de Wiardi Beckman Stichting. Hij had ervaring opgedaan in Amsterdam als gemeenteraadslid van 1953 tot 1965 en als wethouder van 1963 tot 1965 (Parlement & Politiek 2017a). Ten slotte had hij ook als lid van de Tweede Kamer enkele jaren ervaring opgedaan. Door deze serie aan ervaring binnen verschillende takken van de partij was Den Uyl een bewezen partijman en had hij organisatorisch, politiek en ideologisch een bijdrage aan de partij geleverd. Dit is een voorbeeld van een vertegenwoordiger van een partij conform de partijdemocratie, vanwege de bewezen affiniteit met de partij en de groep die zij vertegenwoordigen.

Wim Kok heeft voor zijn politiek leiderschap van de PvdA minder binnen de PvdA gedaan dan zijn voorganger Den Uyl. Daarentegen had hij wel een staat van dienst binnen de vakbond, waarmee de partij nauw verbonden was (Otjes 2016). Ideologisch stond de vakbond ook dichtbij de partij. Door zijn ervaring daar als secretaris en voorzitter was Kok ook een vertegenwoordiger van de arbeidersklasse waarmee hij middenin de massa stond die hij vertegenwoordigde.

De partij had besloten om Ad Melkert voor te dragen als opvolger van Wim Kok. Hij bleek minder populair dan zijn voorganger en na een periode van dertien jaar kon de PvdA nu niet aan de regering deelnemen. Toenmalig partijvoorzitter Ruud Koole verweet Melkert onder andere dat hij niet voldoende mediageniek was (Voerman 2004: 133). Deze kritiek kwam hem toe doordat hij zich niet sterk kon weren tegen de charismatische Pim Fortuyn, die aanvankelijk niet eens serieus werd genomen als opponent. Melkert hield het slechts enkele maanden vol voordat hij werd opgevolgd door Wouter Bos. Wouter Bos is, vergeleken met

voorgangers Kok en Den Uyl, een geval dat een beweging naar de toeschouwersdemocratie laat zien.

Wouter Bos had voornamelijk ervaring in verschillende functies bij oliemagnaat Shell. Weliswaar had hij als lid van de Tweede Kamer ervaring opgedaan als parlementariër, maar gebaseerd op zijn werkzaamheden heeft hij in mindere mate zijn waarde laten zien binnen de partij als een typische vertegenwoordiger van arbeiders zoals verwacht wordt binnen de partijdemocratie. Daarentegen heeft hij binnen een multinationalaal bedrijf als Shell wel managementvaardigheden op kunnen doen en laten zien de vaardigheden te hebben van een bestuurder. Dit past al in grotere mate in de profielschets van de toeschouwersdemocratie. Hier wordt immers gelet op de gepersonaliseerde stijl van de politiek waarin het imago van de lijsttrekker een groot belang is (Bordewijk 1998: 19). Wouter Bos bleek ook goed te zijn in debatten waardoor de PvdA een flinke stijging in de peilingen maakte na het lijsttrekkers debat in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2003. Het resultaat van deze verkiezingen was een stijging van negentien zetels ten opzichte van Melkert, wat bijna een verdubbeling van het aantal zetels betekende. Bos wist de PvdA in kabinet Balkenende IV ook weer in de regering te krijgen ondanks dat de partij terugzakte naar 33 zetels.

Zijn opvolger, Job Cohen, heeft zowel binnen als buiten de partij veel kritiek te verduren gekregen op zijn charisma en leiderschapskwaliteiten. Ook bleek hij in debatten niet sterk en werd hij voortdurend gekarakteriseerd als gebrekkig in daadkracht en vooral gericht op 'theedrinken' (Van den Berg 2016: 66). Cohen volgde zijn voorganger Bos in het beeld dat hij weinig had gedaan als activist of partijvrijwilliger voordat hij politiek leider werd. Daarentegen had hij wel als burgemeester van Amsterdam, staatssecretaris en lid van de Eerste Kamer gewerkt. Ervaring had hij dus wel, maar eigenlijk alleen als vertegenwoordiger (Parlement & Politiek 2017b).

Diederik Samson was geselecteerd voor de kandidatenlijst nadat hij als actievoerder voor Greenpeace had laten zien met passie zijn (linkse) overtuigingen over te kunnen brengen. Hij werd, mede door invloed van ministers Jan Pronk, Irene Vorrink en Margreeth de Boer, later benoemd als politiek leider van PvdA omdat hij dit activistische verleden had (Van den Berg 2016: 55). Desondanks valt niet te zeggen dat hiermee een aanspraak wordt gemaakt op de arbeidersklasse aangezien het milieu geen hoog vaandel van de partij is. Het is aannemelijk dat zijn activisme voor milieudoelen een breder publiek trachtte aan te spreken gezien een standpunt als milieubehoud zich steeds duidelijker bij de linkse kiezer voegde. Tegelijkertijd is hij als activist wel enigszins van het karakter dat bij de PvdA past. Ook hier lijkt daarmee een keuze te zijn gemaakt voor een leider die sterk in media zou voorkomen.

De huidige politiek leider, Lodewijk Asscher, zit pas kort op zijn positie. Bij de recente verkiezingen is een gigantisch verlies geleden waardoor de partijvoorzitter Spekman opstapte, maar Asscher bleef aan. Asscher past in de ingezette trend gezien hij alleen als bestuurder namens de partij actief is geweest. De electorale verliezen onder Asscher worden veelal toegeschreven aan de kabinetsdeelname met de VVD onder Samson, maar ook het gebrek aan duidelijke ideologische positionering lijkt onder Asscher niet verholpen te zijn (Van der Galien 2017).

Een kenmerk van een massapartij is dat zij ook lokaal een sterke basis hebben om haar kiezers op elk niveau te vertegenwoordigen. Leden werden primair gezien als lid van een specifieke afdeling en waren van groot belang voor het campagnevoeren (Middel 1987: 2). Burgers kunnen zich op zoveel mogelijk manieren uiten via hun arbeidersidentiteit. Daarnaast ligt de basis het rekruteren van nieuwe vertegenwoordigers en actieve vrijwilligers voor de partij op lokaal niveau. De sociaaldemocratische PvdA leende zich voor lokaal bestuur, wat zich uitte in “de vanouds sterke positie van de PvdA in de gemeenteraden en de colleges” (Nieuwenhuijsen 2016: 212). Na de piek in resultaten van 1986, toen de PvdA 31,6% van de stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen wist te winnen, is deze positie minder rigide geworden.

De handelswijze van de partij is in grotere mate gaan lijken op die van een catch-all partij. Partijen willen zoveel mogelijk zetels voor hun partij winnen, maar moeten hiervoor wel een raakvlak met het electoraat hebben. Om dit te bewerkstelligen moet er dus een relatief aantrekkelijk aanbod zijn dat balanceert tussen de ideologie van de partij en een programma wat op zoveel mogelijk kiezers kan rekenen. Dit verandert het programma van een partij in een programma van standpunten dat, binnen de kaders van hun linkse imago, berekend is op wat de partij zoveel mogelijk stemmen zal opleveren. Het initiatief verplaatst zich naar de politici als aanbieders ten opzichte van een partij als samenkomst van standpunten. De gezamenlijke ideologie die ten grondslag ligt aan de partij lijkt hierdoor minder rigide te zijn. Hierin valt een verschuiving te zien ten opzichte van de massapartij naar de catch-all partij.

4.2 Vrijheid van de publieke opinie

De PvdA is, net als vele andere sociaaldemocratische en socialistische partijen, een partij met een van oudsher loyale achterban die zich in talloze organisaties begeeft die aan de partij verbonden zijn. Er is een eigen krant, eigen radiostation en er zijn eigen verenigingen. De

informatiestromen bevestigen en versterken het beeld dat men bij de klasse hoort en welke standpunten deze organisaties daarbij aanhouden. Het gedeelte van de samenleving dat zich hiermee identificeert neemt dan standpunten over die gebaseerd zijn op dezelfde informatie als de andere media die deze burgers consumeren, waardoor zij een vrij homogeen gestemde groep zullen zijn. Ook de beeldvorming over de partij wordt hierbinnen gestuurd. Den Uyl was in staat om onder de banier van de arbeidersklasse het electoraat op een duidelijke en vrij eensgezinde wijze aan te spreken. Het was voor kiezers in deze tijd een relatief gemakkelijke afweging of zij tot deze arbeidersklasse behoorden. De publieke opinie onder de arbeiders correspondeerde met de electorale positionering van de partij. Het richten op een klassiek sociaaldemocratisch programma resulteerde dan ook in electorale successen in 1977 (Van Praag 2016).

Dit was ook terug te zien in lidmaatschappen bij de omroep Vereniging Arbeiders Radio Amateurs (VARA), de kranten *Het Vrije Volk* en *Het Parool* en de vakbeweging Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) (Andeweg & Irwin 2014). Dit werd niet alleen geuit door steunbetuigingen voor de visies van de andere organisaties, maar ook bestuurders hadden met regelmaat meerdere functies verspreid over deze ideologisch gestemde organisaties. Deze scheiding was een tijd lang dermate solide dat bijvoorbeeld katholieken door de kerk verboden werd om lid te worden van de NVV of te luisteren naar radio-uitzendingen van de VARA. De invloed die deze konden hebben op de gelovige luisteraars werd gevreesd (Lijphart 2007). Dit ging oorspronkelijk zo ver dat gedurende de jaren zestig de Programma Adviesraad werd opgericht. De VARA fungeerde als officieuze omroeporganisatie van de partij en in deze adviesraad zou besproken welke elementen de VARA specifiek zou moeten hebben om als socialistische omroep te werken (Prenger 2014).

Men beoefende ook sociale activiteiten in eigen rode verenigingen. Wim Kok is bijvoorbeeld twaalf jaar voorzitter geweest bij de NVV en de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV), de organisatie waar de NVV tot fuseerde, voordat hij zich in het parlement voor de PvdA inzette. Over het verband tussen de organisaties waarin de arbeidersklasse zich verenigde zegt hij "Mijn vader was lid van de partij, van de bond, van de VARA. Alles wat in de rode familie thuishoorde, zat als het ware in één pakket" (De Rooy & Te Velde 2005: 11). Deze uitspraak duidt bij uitstek op de mentaliteit van de massapartij (Krouwel 2012: 17). Men baseert de eigen identiteit gebaseerd op die van de klasse en ook de identiteit van de kinderen wordt hierdoor met de paplepel ingegeven.

Een belangrijk verschil tussen de media met en zonder partijloyaliteiten is de mate waarin deze media de scheidslijnen van hun partij overnemen. Onder Den Uyl werd in de vroege jaren zeventig de VARA-voorzitter Broeks, die tevens verschillende bestuursfuncties voor de PvdA heeft vervuld, actief betrokken bij de campagne (Prenger 2014). Deze verbindingen tussen omroepen en partij werden echter juist in deze tijd steeds minder rigide. De NVV fuseerde met de katholieke vakvereniging tot de FNV, Het Vrije Volk werd opgeheven en de VARA ging onafhankelijk door. Naarmate de omroepen en kranten enerzijds, en kiezers anderzijds, zelfstandiger werden, was het niet langer mogelijk voor de media van de partij om scheidslijnen in de maatschappij te dicteren en op basis hiervan volgers te mobiliseren. De FNV bleef overigens alsnog een speciale band met de PvdA houden, maar deze bestond uit meer aanvaringen dan met haar voorganger (Otjes 2016).

Onder Wim Kok als politiek leider van de PvdA bleek het door deze verminderde band met de media lastiger dan voorheen om op basis van de rode familie kiezers te mobiliseren. Een toename van verschillend georiënteerde progressieve maatschappelijke bewegingen maakt het lastiger om een eenduidige klasse aan te spreken. De noodzaak om hiermee om te gaan en hierop in te springen deed echter afbraak aan de belangen en standpunten van de arbeiders waarvoor de partij zich in essentie inzette (Becker & Voerman 2016). De middenklasse werd in mindere mate, maar niet verwaarloosbaar weinig, aangetrokken tot de partij. Juist het proberen aan te spreken van deze beide groepen bleek problematisch. Na 1981 is het percentage (zelfidentificerende) leden van de arbeidersklasse in het electoraat van de PvdA tot 2006 continu gedaald. In 1981 was dit nog 65% van het PvdA electoraat, ten tijde van Kok's aantreden als PvdA-leider was dit reeds 52% wat vervolgens verder daalde tot 28% ten tijde van het laatste jaar van Kok's tweede kabinet (Koole, Den Ridder & Van Holsteyn 2016). Deze daling lijkt parallel te lopen aan de ledenaantallen van de partij die ook een vrij constant dalende trend weergeven. Van Kemenade (1991) waarschuwde hiervoor al, gelet op de partijvernieuwingen die haaks stonden op de individualisering van de samenleving (Waling 2017: 148). De eensgezindheid onder de achterban verwaterde en de competitie van omroepen en partijen nam toe. Hoewel dit niet direct iets zegt over veranderingen in de partijstructuur van de PvdA, heeft dit wel een effect op de werkwijze van de partij. Een massapartij representeert een vrij homogene massa en deze homogeniteit ondervindt minder spanning wanneer tegenstrijdige informatie betreffende hun standpunten beperkt blijft. Een catch-all partij kent dit probleem minder zwaar aangezien zij geen homogeniteit verwachten, maar inspelen op een ideologische positionering die zoveel mogelijk mensen trekt. Als blijkt dat

een ander standpunt gepopulariseerd is door de media en dit standpunt meer stemmen zal trekken, zal een catch-all partij sneller dan een massapartij zich hiernaartoe bewegen (mits dit standpunt binnen het algehele verhaal van de partij past).

De informatiebronnen zijn met de opkomst van internet, en sociale media in het bijzonder, verder ontwikkeld naar een breder scala aan media en een grotere diversiteit aan politieke oriëntaties. Media kunnen nog steeds worden ingedeeld als relatief links of rechts maar zijn geen officieuze verlengstukken van partijen meer. Dit verandert uiteraard ook de informatiestromen die een burger ontvangt. Waar eerst nog de complete beeldvorming door gelijkgestemde media werd verzorgd, worden nu tegenstrijdige kritische invalshoeken aangehoord. Burgers hebben dankzij het internet de mogelijkheid om hun eigen informatie te vinden van diverse bronnen. Dankzij deze optie om zelfstandig op zoek te gaan naar verdieping krijgen de burgers meer regie in eigen hand. Dit eist meer eigen initiatief dan het consumeren van dezelfde, gebruikelijke media, maar vergroot desondanks de mogelijkheden voor burgers. De toegenomen diversiteit van informatie maakt het niet eenvoudiger om af te wegen wat correct is, maar maakt de standpunten van een individu wel minder homogeen ten opzichte van de partijstandpunten.

De opmars van sociale media is hier een verdere ontwikkeling van. Via sociale media kan iedereen nieuwsberichten en anekdotes delen die de beeldvorming van kiezers beïnvloedt zoals ook de traditionele media dat deden. De frames waarmee de oude media werkten, worden ondermijnd door de grote diversiteit aan invalshoeken die mensen nu kunnen ontvangen (Wolfsfeld 2011). Kiezers zullen hun verzamelingen aan standpunten in mindere mate overeen zien komen met een specifieke partij en een afweging moeten maken welke standpunten zij het belangrijkste vinden. In de toeschouwersdemocratie komt de publieke opinie minder overeen met de electorale uitdrukking van hun meningen dan binnen een partijdemocratie. Dit lijkt door deze toegenomen diversiteit aan informatiestromen inderdaad het geval.

4.3 Gedeeltelijke autonomie van vertegenwoordigers

In de toeschouwersdemocratie is een grotere rol voor het imago van een vertegenwoordiger weggelegd. In verkiezingscampagnes is dit terug te zien in de strijd tussen de verschillende lijsttrekkers. Dit is een verschuiving ten opzichte van de partijdemocratie waarin een lijsttrekker in grote mate een spreekbuis was van de partijstandpunten. Dit houdt in dat de

hoeveelheid bewegingsvrijheid van de lijsttrekker na verkiezingen breder is. Dit element van de theorie kent overeenstemming met het begrip personalisering (Kleinnijenhuis 2015; Van Santen & Van Zoonen 2009). Personalisering stelt dat de aandacht van de media voor de politieke inhoud verschuift naar de eigenschappen van de politicus. Politici dienen hierdoor ook hun uitstraling en imago te optimaliseren om zo aantrekkelijk mogelijk voor de kiezer te zijn. De toeschouwersdemocratie stelt eveneens dat dit het geval is en voegt hieraan toe dat politici hierdoor meer autonomie krijgen.

Het is lastig om duidelijk in kaart te brengen in hoeverre de PvdA een verandering in deze dimensie heeft doorgemaakt. Het meest in het oog springende voorbeeld is de slepende discussie die over de aanschaf van de Joint Strike Fighter (JSF) toestellen werd gevoerd. Premier Kok stelde in 1996 voor dat de toestellen vervangen moesten worden en stapte in 2002 in het JSF-traject. In 2009 is het echter de PvdA die fel tegenstribbelt doordat interne discussies over de kosten de steun voor het plan wegnamen. De PvdA veroorzaakte onder kabinet Balkenende IV bijna een kabinetscrisis, die werd voorkomen door de beslissing uit te stellen. Pas in 2013 werd onder kabinet Rutte-II, met steun van de PvdA, ingestemd met de aanschaf van 37 toestellen (Algemene Rekenkamer 2017). Een aangepast partijstandpunt is echter niet hetzelfde als het hebben van gedeeltelijke autonomie als vertegenwoordiger. De vertegenwoordigers van de partij hebben hierover een interne strijd gehad waaruit een mandaat voor de koerswijziging werd gecreëerd. De interne discussie en partijdiscipline limiteren de verkozen PvdA'ers om zelfstandig, op basis van hun imago, hun standpunt in te richten op basis van wat hen de meeste winst oplevert. In dit geval is binnen het partijplatform gekozen voor een koerswijziging. Deze interne beslissing valt daarom eerder binnen de handelswijze van de partijdemocratie dan die van de toeschouwersdemocratie.

De toeschouwersdemocratie vereist dat een leider handelt conform het imago dat de kiezers deze leider toeschrijven (hetgeen campagneteams vaak trachten in hun voordeel te beïnvloeden) vanwege de uitvergroete rol van dit imago. Door toegenomen competitie tussen lijsttrekkers zou het vertrouwen in hen voldoende zijn voor wijzigingen in de partijstandpunten. Dit betreft zich niet tot compromissen die worden gesloten tijdens coalitieonderhandelingen aangezien deze vallen binnen de prioriteiten die gesteld worden binnen het verkozen platform (Manin 1997: 213). Er is geen aanleiding om te denken dat de PvdA dermate grote veranderingen heeft doorgevoerd dat deze buiten het mandaat van het partijprogramma vallen.

Gezien de uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 zou gesteld kunnen worden dat een gedeelte van hun kiezers in 2012 dit wel hebben ervaren door de coalitie die de PvdA aanging met de VVD in kabinet Rutte-II. De partij verloor hierna maar liefst 29 zetels en een gedeelte hiervan lijkt te zijn vertrokken doordat zij met een stem op een linkse partij een coalitie met de rechtse VVD hoogst onwenselijk vonden. Het lijkt echter twijfelachtig om dit te classificeren als een complete loskoppeling van het partijprogramma aangezien de PvdA zelf continu heeft geuit dat zij de beslissing zag als het nemen van verantwoordelijkheid in tijden van economische crisis.

Het is daarentegen wel redelijk om te stellen dat dit eerder bij een catch-all partij zou voorkomen dan bij een massapartij, gezien het grotere belang van de identiteit die binnen massapartijen leeft. De ideologische verschillen tussen PvdA en VVD zouden door de botsende identiteiten immers meer weerstand en overleg vereisen dan bij een catch-all partij. De tweestrijd die vooraf ging aan Rutte-II bestond juist uit PvdA en VVD. Door deze tweestrijd besloten kiezers die een van deze twee partijen onwenselijk vonden op de andere partij te stemmen, zodat de onwenselijke keuze hopelijk alsnog niet de grootste zou worden (Waling 2017: 154). Het zijn waarschijnlijk deze kiezers die de hun stem op de PvdA niet herhaald hebben in 2017. Deze kiezers zouden dit als een vorm van kiezersbedrog hebben kunnen ervaren. Diederik Samson had echter vooraf gezegd de VVD niet uit te sluiten als regeerpartner (Van den Dool 2012). Gedeeltelijke autonomie is dan ook niet volledig te herkennen in deze coalitievorming.

4.4 Discussiestrijd

De PvdA heeft zowel op organisatorisch als ideologisch vlak vele vernieuwingen ondergaan. De wijze waarop de standpunten worden gevormd is voorheen veelal vormgegeven door interne werkgroepen, waarbinnen partijprominenten bepaalden welke koers aangehouden werd. Prominente partijleden vergaarden steun wanneer zich onenigheden aandienden en konden, zodra een besluit was genomen, dit uitdragen richting de leden en andere partijen. Ook sociale partners, zoals vakbonden, hadden hierin een prominente rol.

Nieuw Links had een grote impact toen zij een manifest uitbracht waarin zij een nieuw socialistisch elan opperde. Nieuw Links koos deze route nadat zij constateerde dat het partijbestuur gebrekkig leiderschap vertoonde. Er moest meer interne partijdemocratie komen, meer geld vrijgemaakt worden voor ontwikkelingshulp en Nederland moest uit de NAVO

stappen indien Spanje zou toetreden of Portugal zou aanblijven (beide landen kenden toen dictatoriaal bewind). Hoewel Nieuw Links geen partij binnen een partij wilde zijn, had deze groep alsnog interne discussie over de manier waarop Nieuw Links zich opstelde in het partijbestuur nadat de PvdA toenadering tot Nieuw Links had gezocht (Kombrink 2016: 209-212).

Lang na 1971, het jaar waarin Nieuw Links zich had opgeheven, was de invloed nog voelbaar in de partij en waren er nog interne discussies onder de leden over de juiste koers. Dit gaf hen tot het aantreden van Wim Kok in 1986 het imago van de meest verdeelde partij van Nederland (Koole, Den Ridder & Van Holsteyn 2016: 78). Het is in lijn met de partijdemocratie dat debat binnen de partij wordt gevoerd en dat koerswijzigingen door ideologische strijd tot stand worden gebracht.

Een incident dat duidt op de verschuiving naar de toeschouwersdemocratie is het handelen van Jacques Monasch. Hij trachtte zich met ferme woorden te onderscheiden en een nieuw geluid in de partij te doen klinken, voorafgaand aan de lijsttrekkerverkiezing op het partijcongres van eind 2016. Hij stapte echter uit de partij voordat deze verkiezing had plaatsgevonden door onenigheid met het partijbestuur omtrent zijn eisen aan zijn kandidaatstelling. Een van deze eisen was het bijna ingevoerde 'flits-lidmaatschap' (Waling 2017: 156-157). Dit hield in dat niet-leden voor 2 euro een tijdelijk lidmaatschap konden aanschaffen waarmee zij gedurende de verkiezingen voor het lijsttrekkerschap voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 hun stem konden laten horen. Dit leek een poging om de invloed van kiezers binnen de partij te vergroten, maar het bleek niet veel later toch juridisch onhaalbaar (Isitman 2016). Deze strijd werd echter voornamelijk via de media uitgevochten waarmee het debat over de organisatorische wijzigingen niet langer binnenskamers gehouden konden worden. Dezelfde media gaven de PvdA de kans om hun toekomstige lijsttrekker in de schijnwerpers te zetten. De media-aandacht was welkom met het oog op de aanstaande campagnes voor de Tweede Kamerverkiezingen. Daarentegen heeft deze lijsttrekkerverkiezing geen verbetering voor de discussiestrijd betekend, gezien het partijprogramma reeds was afgerond en hierover dus geen invloed was uit te oefenen met een stem op een van de kandidaten - ondanks dat Lodewijk Asscher als winner toch nog enkele aanpassingen mocht maken (Waling 2017: 158). Debat via de media valt binnen de spelregels van de toeschouwersdemocratie. Tegelijkertijd is dit een incident dat, relatief aan de vorige twee lijsttrekkerverkiezingen, niet op zichzelf indicatief is voor een verschuiving in handelswijzen van de gehele PvdA.

De PvdA heeft diverse rapporten laten maken waarin de organisatorische structuur werd belicht. *Politiek à la carte in plaats van politiek als dagschotel* (Middel 1987) was een kritisch verhaal waarin de afstand tussen de landelijke partij en de afdelingen, de sfeer en cultuur binnen de partij, en de versnippering over vele organisaties bekritiseerd werden. *Een partij om te kiezen* (Van Kemenade 1991), werden aanbevelingen gedaan om de partij een opener karakter te geven, hetgeen door het partijbestuur werd omarmd (Koole, Den Ridder & Van Holsteyn 2016). *De kaasstolp aan diggelen* (De Boer 2002) stelde dat de partij te sterk op interne bestuurders was gericht. De volkspartij zou teveel macht naar het centrale Haagse bestuur trekken waarbij te weinig oog was voor de lokale afdelingen en hun agenda's (2002: 19-20). De commissie Andersson trok in *Onder een gesloten dak groeit geen gras* een soortgelijke conclusie, maar legde de nadruk op de verdere participatiemogelijkheden voor leden, zoals correctieve referenda (Andersson 2002). Verder heeft een commissie onder leiding van Ruud Vreeman *De scherven opgeveegd* ontwikkeld, waarin de commissie voorstellen deed met betrekking tot de partijorganisatie. Binnen de partijorganisatie constateerde deze commissie dat er niet voldoende saamhorigheid meer was, er was een campagne die (voornamelijk zwevende) kiezers onvoldoende aansprak en het algehele vertrouwen in het bestuur was falende. Vooral het gebrek aan eenheid leek hierin prominent naar voren te komen, terwijl verschuivingen in standpunten niet goed besproken werden (Vreeman 2007: 26). Dit is een signaal dat de partij intern nog steeds weinig ruimte voor discussie en input van haar leden kent. Tegelijkertijd is dit een kritiekpunt wat sinds Nieuw Links al geopperd wordt (Van der Hek 2016). Het is daarin niet duidelijk of de partijtop de aanbevelingen niet voldoende opgevolgde en de gewenste ommekeer hierdoor uitbleef of dat de behoeftes naar macht voor leden nog veel verder ontwikkeld zijn en dat de aanpassing daarom niet toereikend genoeg zijn gebleken. Het rapport *Tussen leden en leiders* (Noten 2013) toont dit wederom aan. De commissie Noten wenste dezelfde verbeteringen voor ledenparticipatie en presenteerde aanbevelingen gericht op het ontwikkelen van digitale stemmogelijkheden en ontmoetingsruimtes. Gezien de gebleven dalende ledenaantallen hebben deze suggesties de ban nog niet kunnen breken.

De meest voorkomende aanbevelingen worden gedaan met het oog op het voorzien van meer zeggenschap aan leden in het bepalen van de partijkoers. Leden moesten meer interne democratie ervaren om de partij trouw te blijven. Het gebrek aan saamhorigheid en vertrouwen lijkt te zijn verbonden aan het wegebben van de homogene massa. Tegelijkertijd toont de PvdA wel de ambitie om deze interne democratie te verstevigen. Voor een catch-all partij zou dit waarschijnlijk, gelet op hun bredere electoraat, geen prioriteit zijn.

Dit werd ook getracht met de introductie van de lijsttrekkerverkiezingen. Leden konden nu stemmen op de kandidaat die zij het beste achtte om de partij te leiden. De discussiestrijd is hiermee echter niet veel actiever door gemaakt, aangezien de vier kandidaten in 2002 op inhoud weinig verschillende toonden (Niemantsverdriet 2014). Desalniettemin handelt de PvdA toch vooral naar de partijdemocratische stijl van vernieuwen door, gezien de vele commissieverslagen, vooral intern te onderzoeken en te verbeteren en niet via mediarevoltes veranderingen te bewerkstelligen.

Op het gebied van de discussiestrijd verdient ook de relatie van de politieke partij met de sociale partners aandacht. De relatie met de FNV wordt bekeken aangezien deze koepelorganisatie als belangrijkste orgaan van de vakverenigingen kan worden gezien. De arbeiderspartij en vakverenigingen zijn sinds het oprichten van de PvdA verworven: eerst met de NVV en daarna met de FNV. Dit valt ook terug te zien aan het aantal NVV/FNV-voorzitters die tevens een functie als Eerste of Tweede Kamerlid vervulde (Otjes 2016: 165). Formeel gezien waren de banden tussen de PvdA en de vakcentrale verbroken, maar desondanks was er een grote mate van samenwerking. Zelfs wanneer de NVV en de PvdA het niet eens waren bleef de relatie tussen beide goed. Zij vertegenwoordigden immers de belangen van dezelfde groepen en hadden geen adequaat alternatief voor de ander. Deze relatie kwam onder druk te staan doordat de PvdA tijdens haar regeerperiode in 1973 economisch zware maatregelen moest nemen die niet populair waren bij de vakcentrale (Otjes 2016). Ook in de jaren hierna waren er sporadische aanvaringen met de vakcentrale in economisch slechte tijden terwijl de relatie verbeterde in economisch goede tijden. Wanneer de PvdA in de oppositie zat vonden zij in elkaar een partner om te protesteren tegen maatregelen waarmee beiden het niet eens waren. De relatie bleef hierdoor goed ondanks dat botsingen soms voorkwamen. De invloed van sociale partners werkt dus door in het vormen van standpunten. Opmerkelijk is wel dat het aantal PvdA-Kamerleden met een vakbondsachtergrond behoorlijk is gedaald (Otjes 2016). Dit duidt namelijk wel op een beweging naar de toeschouwersdemocratie. De band met dergelijke sociale partners wordt immers vooral toegekend aan de principes van de partijdemocratie (Manin 1997: 217). Deze vergrote afstand toont ook het verwateren van de massapartij. De verwevenheid tussen deze organisaties is instrumenteel aan het creëren van een homogene groep die zich op basis van hun (sociaaleconomische) identiteit willen verenigen.

5. Conclusie

De toeschouwersdemocratie stelt dat de politiek leiders van een partij, ten opzichte van de politiek leiders in een partijdemocratie, vooral bekwaam moeten zijn in het bespelen van de media. Een goed imago kunnen overbrengen is essentieel terwijl bewezen partijloyaliteit minder belangrijk is geworden. Terwijl Den Uyl bijvoorbeeld nadrukkelijk binnen het wetenschappelijk bureau actief is geweest en Kok een vakbondsleider was, waren hun vooral actief geweest in andere posities binnen de volksvertegenwoordiging. Het tonen aan de leden dat hun politiek leider "een van hen" is - gericht op hoe zij zich identificeren - is minder belangrijk geworden. Een succesvol politicus zijn lijkt nu de zwaarstwegende factor. Dit komt overeen met de logica van de toeschouwersdemocratie.

De overgang naar de toeschouwersdemocratie op het gebied van de vrijheid van de publieke opinie is voor de PvdA lastig te beïnvloeden geweest. De opkomst van diverse digitale informatiebronnen betekende dat hun leden blootgesteld zouden worden aan tal van standpunten en ideeën. De eerdergenoemde afname van het aantal leden dat zich als lid van de arbeidersklasse identificeerde lijkt een bevestiging van deze toegenomen heterogeniteit. De mogelijkheid dat leden hierdoor op verschillende onderwerpen van partijstandpunten zullen afwijken probeert de partij te verminderen door de aanvullende inspraakopties voor leden. De toegenomen heterogeniteit duidt op een verschuiving naar de principes van de toeschouwersdemocratie.

Op het gebied van de gedeeltelijke autonomie van vertegenwoordigers zijn slechts beperkte aanwijzingen gevonden dat de partij handelt volgens de principes van de toeschouwersdemocratie. In het geval van de JSF en de deelname aan Rutte-II kon gesteld worden dat de PvdA intern voldoende mandaat had voor deze controversiële beslissingen. De deelname aan Rutte-II was bijvoorbeeld niet uitgesloten en is daarom eerder een ongelukkig resultaat voor een groep kiezers die juist tegen de VVD wilde stemmen, maar geen autonome beslissing zonder fundament. Hier kan niet gesproken worden van een verschuiving in handelswijze naar die van de toeschouwersdemocratie.

Binnen de PvdA is de discussiestrijd vrij constant binnen de partij gebleven. De lijsttrekkerverkiezing van 2016 leek hier op uit te draaien door de strategie van Monasch, maar doordat de andere PvdA'ers niet het publieke debat met hem aangingen was hier uiteindelijk geen sprake van. Daarnaast toont de welwillendheid van de PvdA om de macht van leden te vergroten een partijdemocratisch sentiment die eerder tegen dan voor de principes van de toeschouwersdemocratie is.

Gedurende dit onderzoek is ook continu getracht de PvdA te categoriseren in een partijsoort. De PvdA was een massapartij omstreeks de beginperiode van dit onderzoek onder Den Uyl. Dit is terug te zien in de manier waarop de ideologie van de partij centraal stond en Den Uyl als een vertegenwoordiger van de rode familie, met een flinke ervaring, het PvdA-electoraat wist aan te spreken. De interne partijorganisatie is, gelet op de commissierapporten, continu gefocust gebleven op de rol van leden en hun mogelijkheden tot meebeslissen. Deze eigenschap is niet exclusief toe te schrijven aan massapartijen. Het toont echter wel de robuustheid van de identiteit als volkspartij die de partij nog steeds wilt zijn en waaraan ook geappelleerd wordt. Daarentegen is de partij qua standpunten en qua mobilisatie een specifieke groep niet meer zo verankerd als dat zij voorheen was. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de banden met zusterorganisaties die zijn verzwakt. De PvdA is door haar beweging naar een catch-all partij een van de linkse opties voor linkse kiezers geworden in plaats van een partij die specifiek voor de arbeid(ers) is.

De oorzaak van de structureel dalende ledenaantallen bij de PvdA komt voort uit de veranderingen van het systeem waar de partij zich niet in heeft kunnen passen. De PvdA heeft getracht een breder publiek aan te spreken door zich qua standpunten steeds meer als een catch-all partij op te stellen, maar wilde tegelijkertijd de partijorganisatie van haar partij juist versterken jegens haar leden.

Binnen de toeschouwersdemocratie is te zien hoe lijsttrekkers zich met een charismatisch voorkomen, en voldoende aandacht van de media, resultaat kunnen behalen. Het zelfstandig handelen van deze lijsttrekkers is wat hen de mogelijkheid geeft om als sterke leider een goede indruk op de kiezers. De PvdA heeft geprobeerd hierop te reageren met de introductie van lijsttrekkerverkiezingen, maar heeft uiteindelijk zijn weinig voorbeelden te vinden waarin een lijsttrekker gedeeltelijke autonomie probeert te verkrijgen voor een electorale winst. Evenmin is de discussiestrijd uit de partij gehaald en naar de media verschoven, aangezien deze lijsttrekkerverkiezingen vrij mild waardoor geen van de deelnemers in staat is geweest een breed publiek te trekken.

De wil om leden meer macht te geven heeft misschien zelfs een rol gehad in het beperken van deze ontwikkeling. De politiek leiders hadden deze als restricties kunnen ervaren om zelfstandig en zonder het expliciete jawoord van leden beslissingen voor de partij te maken zoals deze binnen de toeschouwersdemocratie behoren te doen.

Het probleem van de PvdA lijkt dus te zijn dat zij een veranderd electoraat enerzijds proberen aan te spreken op de vertrouwde manier van de massapartij en anderzijds voorzichtig proberen te vernieuwen naar een catch-all partij. Het electoraat baseert zich meer op de beelden die zij krijgen van lijsttrekkers via de media en besluiten zo aan welke partij zij zich als kiezer of lid verbinden. De vertrouwde partijopbouw via leden versterken is echter niet wat de kiezers binnen de toeschouwersdemocratie willen. De kiezers stemmen op een politicus die zich via de media weet neer te zetten als een goed leider. Kiezers zullen zich hoogstwaarschijnlijk niet geneigd voelen om een lidmaatschap af te sluiten zolang die wens niet is ingewilligd. Een eerste stap om de dalende ledenaantallen teniet te doen zou dan ook zijn om de volgende commissies te laten focussen op het centraliseren van een sterke leider in plaats van de weglopende leden terug te lokken met meer interne democratie.

Het is niet vanzelfsprekend dat deze conclusie ook voor andere oudere politieke partijen, zoals de VVD en het CDA, geldt. De VVD heeft bijvoorbeeld twee verkiezingswinsten op rij geboekt ondanks dat zij leden verloren. Het bespelen van de media door haar leider lijkt daarom niet het probleem. Het zou mogelijk kunnen zijn dat de VVD op andere punten echter tekort komt in haar veranderingen, maar voor dergelijke uitspraken is meer onderzoek vereist.

Het verwachte antwoord op de onderzoeksvraag was dat de partij inadequaat had gereageerd op de veranderingen die de democratie en de kiezers hadden doorgemaakt. Dit blijkt waar te zijn, maar niet zo stellig als werd verwacht. De partij heeft wel degelijk pogingen gedaan om meer op de media in te spelen. Deze pogingen zijn echter niet succesvol gebleken. In dit opzicht kan gezegd worden dat de PvdA enkele correcte veranderingen heeft doorgevoerd maar zij hiervoor niet beloond werd.

Hieruit volgt een andere vraag: waarom zijn deze pogingen niet succesvol gebleken? Ter vergelijking kan gekeken worden naar Geert Wilders van de Partij voor de Vrijheid, die zonder ledenpartij inmiddels de tweede partij van het land is geworden. Ook kan gekeken worden naar Jesse Klaver van GroenLinks. Hij wist een grote electorale winst te boeken, onder andere door zeer goed gebruik te maken van (nieuwe) media en succesvolle partijbijeenkomsten te organiseren met een "popsterconcertachtige opzet" (De Witt Wijnen 2017). Een interessant vervolgonderzoek zou kunnen ingaan op de redenen dat zij wel de media weten te bespelen om de kiezer te raken waar de PvdA dat niet doet.

Bibliografie

- Algemene Rekenkamer. 2017. "Vervanging F-16" <http://vervanging-f16.rekenkamer.nl/nl/besluitvorming/mijlpalen> (geraadpleegd op 3 mei 2017).
- Andeweg, R.B. & G.A. Irwin. 2014. *Governance and Politics of the Netherlands*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Becker, F. & G. Voerman. 2016. "Behaalde resultaten zijn geen garantie voor toekomstig succes. Over de benarde positie van de sociaaldemocratie." In *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, red. F. Becker & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Becker, F. & Cuperus, R. 2004. "The Party Paradox: Political Parties between Irrelevance and Omnipotence. A View from the Netherlands." <http://library.fes.de/pdf-files/id/02104.pdf> (geraadpleegd op 24 maart 2017).
- Berg, J. van den. 2016. "De langzame ontworteling van de Nederlandse sociaaldemocratie" In *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, red. F. Becker & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Beus, J. de. 2002. *Na de beeldenstorm. Een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Biezen, I. van, Mair, P. and Poguntke, T. 2012. "Going, going, . . . gone? The decline of party membership in contemporary Europe." *European Journal of Political Research* 51(1): 24–56.
- Bordewijk, P. 1998. *Markt, markt, en nog eens markt. Een progressief van de oude stempel over de Partij van de Arbeid in de jaren negentig*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Dijkstra, C. 2002. "Pim Fortuyn en de toeschouwersdemocratie" *Socialisme & Democratie* 10/11: 56-61.
- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. 2017. "PvdA ledentallen per jaar (1946-)" <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/content/pvda-ledentallen-jaar-1946> (geraadpleegd op 03 maart 2017).
- Dool, P. van den. 2012. "Samsom sluit regeren met VVD niet uit, maar noemt dat wel ‘zeer lastig’" <https://www.nrc.nl/nieuws/2012/09/03/samsom-sluit-regeren-met-vvd-niet-uit-maar-noemt-dat-wel-zeer-lastig-a1484153> (geraadpleegd op 19 mei 2017).
- Europese Commissie. 2015. Standaard Eurobarometer 83. Publieke opinie in de Europese Unie. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_anx_en.pdf (geraadpleegd op 01 maart 2017).
- Galien, M. van der. 2017. "Lodewijk Asscher verbaasd: ‘Het is mij niet gelukt het vertrouwen te herstellen in de PvdA’" <http://www.dagelijksestandaard.nl/2017/03/lodewijk-asscher-verbaasd-het-is-mij-niet-gelukt-het-vertrouwen-te-herstellen-in-de-pvda/> (geraadpleegd op 01 mei 2017).

- Gauja, A. 2015. "The construction of party membership." *European Journal of Political Research* 54(2): 232–248.
- Hek, A. van der. 2016. "Zonder linkse rebellie is de Partij van de Arbeid uitgeblust" In *10 over rood 50 jaar later*, red. C. Hietland & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Isitman, E. 2016. "PvdA-lidmaatschap voor 2 euro blijkt toch niet te bestaan" <http://www.elsevier.nl/nederland/achtergrond/2016/10/pvda-lidmaatschap-voor-2-euro-blijkt-toch-niet-te-bestaan-387734/> (geraadpleegd op 12 april 2017).
- Katz, R.S. & Mair, P. 1995. "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party" *Party Politics* 1(1): 5-28.
- Kiesraad. 2017. "Verkiezingsuitslagen Gemeenteraad 1918-heden" <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=3> (geraadpleegd op 10 april 2017).
- Kleinnijenhuis, J. 2015. "Personalisering door politici, in de media en bij kiezers: op zoek naar een referentiepunt" *Res Publica* (1): 81-93.
- Kombrink, H. 2016. "Herinneringen aan Nieuw Links" In *10 over rood 50 jaar later*, red. C. Hietland & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Koole, R. 2001. "Interne partijdemocratie en representatie." In *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2000*, ed. G. Voerman. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 41-59.
- Koole, R.A. & Voerman, G. 1986. "Het lidmaatschap van politieke partijen na 1945." In *Jaarboek 1985 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, eds. R.A. Koole & A.P.M. Lucardie. Groningen: DNPP, 115-176.
- Koole, R., J. den Ridder & J. van Holsteyn. 2016. "'Gedruisch en gekijf' Over verdeeldheid en eensgezindheid onder leden van de PvdA." In *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, red. F. Becker & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Krouwel, A. 2012. *Party Transformations in European Democracies*. Albany: State University of New York Press.
- Lijphart, A. 2007. *Verzuiling, Pacificatie en Kentering in de Nederlandse Politiek*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mair, P. 2008. "Electoral volatility and the Dutch party system: A comparative perspective." *Acta Politica* 43 (2/3): 235–253.
- Manin, B. 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Niemantsverdriet, T. 2014. *De vechtpartij: de PvdA van Kok tot Samsom*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact.
- Niemantsverdriet, T. 2015. "Politieke partijen, wie heeft ze nodig?" NRC Handelsblad, <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/03/14/politieke-partijen-wie-heeft-ze-nodig-1477824-a707208> (geraadpleegd op 18 februari 2017).
- Nieuwenhuijsen, P. 2016. "De PvdA in de steden" In *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, red. F. Becker & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Otjes, S. 2016. "Wat is er over van de rode familie?" In *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, red. F. Becker & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Parlement & Politiek. 2016. "Gezamenlijk ledenaantal politieke partijen naar dieptepunt." https://www.parlement.com/id/vk1fh72hnuro/nieuws/gezamenlijk_ledenaantal_politieke (geraadpleegd op 15 februari 2017).
- Parlement & Politiek. 2017a. "Dr. J.M. (Joop) den Uyl" https://www.parlement.com/id/vg09llb6zoz6/j_m_joop_den_uyl (geraadpleegd op 02 april 2017).
- Parlement & Politiek. 2017b. " Prof.Dr. M.J. (Job) Cohen" https://www.parlement.com/id/vg09llmm5azt/m_j_job_cohen (geraadpleegd op 10 mei 2017).
- Praag, P. van. 2013. "De Beus en de toeschouwersdemocratie" *Res Publica* 55(2) 253-256.
- Praag, P. van. 2016. "Van kiezers en campagnes" In *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*, red. F. Becker & G. Voerman. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Prenger, M.A E. .2014. "'Achter het nieuws' en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig" https://pure.uva.nl/ws/files/2188247/152301_04_1_.pdf (geraadpleegd op 14 april 2017).
- Rooy, P. de & H. te Velde. 2005. *Met Kok. Over Veranderend Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek.
- Santen, R. van & Zoonen, L. van. 2009. "Popularisering en personalisering in politieke communicatie." *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap* 37(2): 155-176.
- Sartori, G. 2005. "Party Types, Organisation and functions" *West European Politics* 28(1): 5-32.
- Thomassen, J.A., & Andeweg, R.B. 2011. *Van afspiegelen naar afrekenen? : de toekomst van de Nederlandse democratie*. Leiden: Amsterdam University Press.
- Verhoeven, I. 2004. "Veranderend politiek burgerschap en democratie." In *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*, red. E. R. Engelen en M. Sie Dhian Ho. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Voerman, G. (ed.) 2004. *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2002*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Waling, G. 2017. *Zetelroof. Fractiediscipline en afsplitsing in de Tweede Kamer*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Witt Wijnen, P. de. 2017. “De man achter Jesse Klavers onemanshow”
<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/08/de-man-achter-jesse-klavers-onemanshow-7225467-a1549406> (geraadpleegd op 27 mei 2017).

Wolfsfeld, G. 2011. *Making Sense of Media & Politics*. New York: Routledge.

Commissieverslagen Partij van de Arbeid

Andersson, H. 2002. “Onder een gesloten dak groeit geen gras.”
<https://metvertrouwenlinksom.files.wordpress.com/2015/04/onder-een-gesloten-dak-groeit-geen-gras.pdf> (geraadpleegd op 21 mei 2017).

Boer, de M. 2002. “De Kaasstolp aan diggelen.” <https://personal.eur.nl/bjacobs/kaasstolp.pdf>
(geraadpleegd op 21 mei 2017).

Kemenade, van J. 1991. “Een partij om te kiezen.”
<https://disseminate.objectrepository.org/file/master/10622/7E2B4AB2-80A6-4970-8559-C860D58D7D83> (geraadpleegd op 21 mei 2017).

Middel, B. 1987. “Politiek à la carte in plaats van politiek als dagschotel.”
<https://disseminate.objectrepository.org/file/master/10622/9C4FB08A-7C47-47F1-8AAA-24DB2A90B234> (geraadpleegd op 21 mei 2017).

Noten, H. 2013. “Tussen leden en leiders.” <https://www.pvda.nl/wp-content/uploads/2013/01/10447-tussen-leden-en-leiders.pdf> (geraadpleegd op 21 mei 2017).

Vreeman, R. 2007. “De scherven opgeveegd.” <https://www.pvda.nl/wp-content/uploads/2007/05/10443-pvda-commissievreeman-deschervenopgeveegd.pdf>
(geraadpleegd op 21 mei 2017).